

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 93 1972

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Informationsindustri AB, Uppsala 1973

18. Jahrhundert. Stuttgart 1970) skisserat den litterära debattens tilltagande politisering. Det hade varit önskvärt att Georg Jäger visat mer intresse för att, som där sker, uppmärksamma bevekelsegrunderna bakom de explicita ställningstagandena i den teoretiska debatten. Självva det faktum, som avhandlingens disposition illustrerar, att känslfullheten associeras med den farliga romanen visar väl på det samhälleliga argumentets vikt. Men Jäger låter i sitt avsnitt om romanen den sociala och politiska argumenteringen glida in i ett skymningsland för att i stället ge plats åt, det måste erkännas, mycket värdefulla utredningar av romanteteoris förutsättningar i didaktik och historiografi. Känslfullheten inom andra genrer berörs inte, en lakun som inte motiveras.

Även den åtminstone skenbart opolitiska argumenteringen mot romanen blir genom Jägers abstraktionsbenägenhet väl odifferentierat framställt. I kritiken av Werther tenderar så olika ståndpunkter som Gözes ortodoxa, Nicolais apologetiska och Lessings antifeodala att sammanfalla eftersom de uttrycker sig i kategorier som på ytan har en formell likhet, t. ex. plikt contra subjektivitet. Müller visar i sin ovan nämnda studie självfallet ett helt annat sinne för den historiska dynamiken i Wertherdebatten.

Till de odiskutabla förtjänsterna i avhandlingen hör den ordhistoriska utredningen, även om sådana redan i sig kan tyckas ha ett begränsat värde, de romanteoretiska avsnitten och inte minst den utomordentligt fylliga och fördömligt systematiserade bibliografin.

Christer Asberg

Alf Kjellén: *Bellman som bohem och parodiker. Studier i hans diktning.* (Stockholm Studies in History of Literature 12.) Almqvist & Wiksell. Sthlm 1971.

Vad Alf Kjellén tagit fasta på i denna intressanta och väl dokumenterade studie är främst Bellmans attityder till samhället. Tidigare forskare har i allmänhet fränkännt diktaren social och politisk medvetenhet. Ofta har han framställts som det lyckligt naiva barnet som med samma obekymrade lätthet rör sig i alla samhällsmiljöer, från hovet till buskrogn.

Kjellén visar övertygande att detta är en grov förenkling. Visserligen torde det vara omöjligt att ur Bellmans verk härleda någon genomtränkt samhällskritisk ideologi — om Kjellén till äventyrs haft planer i den vägen har han tvungits modifiera dem under arbetets gång. Men den bellmanska diktarvärlden innebär dock en serie ställningstaganden, ofta kritiska, till före-

teelser i Gustav III:s klassamhälle. Genom att studera sådana ställningstaganden, mer eller mindre klart medvetna, får man en mer nyanserad bild av Bellmans sociala roll som författare och därmed också av sammanhanget i hans mångskiftande, till synes motsägelsefyllda produktion av bibelparodier och psalmer, krogvisor och hyllningar till kungahuset.

Efter en inledande kritisk översikt av litteraturen om den »naive» Bellman, försöker Kjellén precisera diktarens situation som »bohem» under 1760-talet, den tid då hans sociala roll och därav betingade världsbild formades. Denna situation avviker något, ehuru knappast radikalt, från den som andra unga författare befann sig i, enligt vad Bo Bennich-Björkman nyligen utrett i sin banbrytande avhandling *Författaren i ämbetet*. Också för Bellman hägrade ämbetsmannakarriären, men till skillnad från många diktarkollegor var han föga framgångsrik på denna bana, och hans bohemiska umgängesvanor förde honom i konflikt med diverse representanter för lag och ordning. Det var därför naturligt att han i sin diktning i viss mån skulle identifiera sig med de av samhället utstötta (källarkunder, krognymfer etc.) och satirisera rika brackor, bornerade överhetspersoner, paltar och tullsnokar.

Dock kunde man kanske önskat att Kjellén ännu starkare framhävt hur politiskt oskyldig Bellmans samhällssatir trots allt är. Typiskt nog är det de lägre polisliära funktionärerna (paltar, tullsnokar) som drabbas hårdast, inte de rika eller adeln. Något djupare klassmedvetande eller revolutionärt patos blir det, som också Kjellén framhåller, inte fråga om. Redan från början av sin bana och intill sin död uppvaktar Bellman energiskt förmögna ståndpersoner i sitt hopp om att ta sig upp ur den sociala misären. Inslaget av social indignation och satir i de tidiga Bellmansdikterna är väl inte heller alltid fullt så betydande som Kjellén vill göra gällande.

Men visst finns indignationen där, för den som är lyhörd, i ungefär samma grad som hos t. ex. Ferlin eller Ekelöf, två senare diktare som satiriserat Sverige och tagit parti för de urspårade från en likartad »bohemisk» utgångspunkt. Bellmans kritik är bara så mycket mer ängsligt inlindad, ofta förträngd av behovet att behaga borgerskapet och diverse höga beskyddare. Bäst kommer väl kritiken fram i medlidandets indirekta form: medlidandet med gatunymfer som förs till Spinnhuset, fyllbultar som dör glömda i rännstenen osv.

I ett kapitel om Bellmans förhållande till kungahuset påvisar Kjellén hur diktaren särskilt framhäver Gustav III:s omsorg om de fattiga som ett skäl att hylla hans politik. Men

främst betingades naturligtvis hyllningarna av kungens filantropiska välvilja mot honom själv och andra bohemiska konstnärer. Kjellén drar fram en rad exempel på de förödmjukelser som Bellmans beroende av kungen trots allt ledde till, och han kan göra sannolikt att dessa förödmjukelser bidrog till att vidmakthålla känslan av att höra hemma bland samhällets outsiders. Ändå kan man väl säga att Bellman lyckades »rationalisera bort» sin bitterhet mot överheten ganska bra genom att inbilla sig att kungen personligen trots allt var det fattiga folkets välgörare. Trots en del ironiska krumbukter framstår ju nämligen Bellmans kungahyllningar som ovanligt uppriktiga, och det finns också många vittnesbörd om hans kärlek till Gustav III.

I detta fall, liksom i en del andra, tycker jag man med all rätt kan säga att Bellman var naiv, fastän naiviteten hade många psykologiska komplikationer som inte beaktats av forskarna. Kjellén talar med all rätt om diktarens sociala »ambivalens», som fick honom att gentemot överklassen pendla mellan hängivenhet och ilska samtidigt som han gentemot Fredmansfigurerna pendlade mellan ironisk överlägsenhet och social identifikation.

Till det mest läsvärda i Kjelléns bok hör en utförlig analys av Fredmansgestalten och dess förhållande till övriga personer i Epistlarnas värld. Här ges flera utmärkta bidrag till det berättartekniska Bellmanstudium som inleddes med Staffan Björcks »Fredman som konferencier» och med Kjelléns egen (alltför sällan citerade) uppsats om »Fredman på Lokatten» (*Modersmålslärares förenings årskrift* 1957). Huvudsyftet är dock denna gång inte att belysa berättartekniken utan att påvisa samma sociala ambivalens hos Fredman som hos Bellman själv. Analysen är övertygande, och Kjellén visar också att ambivalensen förblir i stort sett oförändrad genom hela serien av epistlar. Därmed kommer alltså hans resultat i konflikt med Anton Blancks *Bellman vid skiljevägen*, vars tes går ut på att de senare epistlarna, som en följd av Bellmans sociala framgångar, speglar en mer borgerlig livsyn än de tidigare. Det är Kjellén som har rätt: i den mån man alls kan tala om någon ökad »borgerlighet» gäller den ytliga detaljer som Fredmansgestaltens klädedräkt, efterhand alltmer förfinad. Men den stora förändring som äger rum inom epistel-diktningen är betingad av estetiska hänsyn, inte sociala. Också de sista epistlarna präglas av ungdomsårens »bohemiska» samhällssyn.

Själva bohemeriet kan ju dock, vill man invända, betecknas som borgerligt i den meningen att det med vissa förbehåll kunde uppskattas av borgerskapet och t. o. m. av aristokra-

tin. Och detta hänger väl i sin tur ihop med det faktum att den bellmanska »ambivalensen» är en mycket utbredd företeelse bland borgare och t. o. m. bland överhetspersoner: man vill gärna vara på en gång kungagunstling och bohem, ämbetsman och rucklare, präktig familjefar och gatflickors ömsinte vän.

Ett par kapitel om »Parodier över genrer» och »Parodisk miljöskildring i Fredmans epistlar» visar hur Bellman anknyter till en allmän-europeisk litterär paroditradition, som väl i sig kan sägas inrymma mycket av den för Bellman typiska ambivalensen. Sålunda är det högst vanligt att man parodierar genrer som man själv i andra sammanhang utövar med största allvar. Bellman gör likadant: varvar, till synes obekymrat, »allvarliga» psalmer och rojalistiska hyllningskväden med parodier på detta slags litteratur. Det behöver för den skull inte vara fråga om ytlighet och hyckleri. Intressant nog kan man nämligen finna samma grundvärderingar i parodierna som i de »allvarliga» verken, fastän uttryckta i olika form.

Ett förträffligt exempel erbjuder Bellmans psalmdiktning, som Kjellén i ett högst stimulerande slutkapitel (»Antiheroism och antiklerikalism») jämför med bibelparodierna och de »antiklerikala» epistlarna. Han visar där t. ex. hur panteistiska motiv och en religiöst färgad medkänsla med de fattiga och betryckta kommer fram på båda hållen, i psalmerna direkt uttryckt, i de bacchanaliska dikterna mera indirekt och ironiskt. När det å andra sidan gäller »antiklerikalismen», så är den självfallet mest poängterad i bibelparodier o. dyl., men den finns också som en försåtlig underton i psalmernas herrnhutiskt inspirerade kritik av verklighet och fariséisim.

Åtskilligt av det som sägs i denna Bellmanstudie har förebyggats av andra forskare under senare år, men Kjellén har dock gjort en intelligent och i stort sett övertygande syntes av det väldiga och till synes splittrade material som erbjuder sig då man vill bedöma Bellmans sociala och psykologiska rollspel. Med en relativt traditionell litteraturhistorisk metodik har han belyst denna diktning på ett sätt som åtminstone på vissa punkter borde tilltala de yngre forskare som efterlyser en »ideologisk», »klassmedveten» analys av texten. Visserligen kunde man önska en något klarare bestämning av begrepp som »borgerlig», »aristokratisk», »plutokratisk» etc. i de avsnitt som mer direkt berör samhällsproblematiken. Men texterna blir väl insatta i sitt historiska sammanhang, däribland flera texter som tidigare knappast berörts av Bellmansforskningen. Ty en av Kjelléns stora förtjänster är att han inte, som så många andra, nöjer sig med *Fredmans Epistlar*. Han

har oförskräckt strävat att förstå *bela* Bellmans verk, och därmed har han kunnat nå fram till slutsatser som också kastar nytt ljus över Epist-larnas sociala mönster.

Lars Lönnroth

Karl Ragner Gierow: *Benjamin Höijer*. Svenska Akademiens minnesteckningar. Norstedts 1971.

Benjamin Höijer var ett offer för Alma Mater i Uppsala. Han har nu ägnats en levnadsteckning av Svenska Akademiens ständige sekreterare Karl Ragnar Gierow. Det är en stilfull karaktärsteckning, ett stycke svensk filosofihistoria. Det ena är lika sällsynt som det andra. Svenska filosofer är ju numera inte intresserade av idéhistoria, och intressanta karaktärer har väl inte vår filosofi särskilt gott om. Inspirationen får komma från annat håll än fackfilosofien, och Karl Ragnar Gierow löser den svåra uppgiften med glans. Han skriver medryckande om en intressant karaktär, och han är väl bekant med det som är riktigt svårt — den tidiga romantiska filosofien.

Benjamin Höijers namn är väl mest känt för att mannen som bar det uttalade de bevingade orden: »Sök sanningen, och om den för dig till helvetets portar, så klappa på!» Vi skulle bättre minnas mannen bakom orden om Geijer, hans lärjunge, hade skrivit ner, som var planerat, sina minnesbilder av läraren. Det mesta vi vet om Höijer fördes ändå vidare av Geijer. Låt oss därför vara tacksamma att Karl Ragnar Gierow nu har gett sig in på den svenska filosofihistoriens underutvecklade område för att ge en bild av mannen och hans verk. På något sätt förefaller Svenska Akademien ha en funktion när den inspirerar till sådana här skrifter.

Den praktiske filosofen Höijer försökte leva som han lärde, principfast. Något kärv och sträv till sitt väsende, skrev hans samtida, Lorenzo Hammarsköld, om honom. Karl Ragnar Gierow kompletterar bilden med orden *obekväma, otillgänglig och till sist oundviklig*. Han tillfogar: »Kortväxt rakryggad, med sturskt blixtrande ögon i det strängt skurna marmoransiktet och en överlägsen sarkasm på lur i mungipan, aristokratisk i åthävarna, prydd som ett modelejon, fattig som en kyrkråtta, utmanande och förbigående, självmedveten och tillbakasatt, motsträvig och undanskjuten, föraktfull och befunnen överflödig: ungefär så bör han ha tett sig för många, som följde hans bana och korsade hans väg.» Karakteristiken visar inte bara Höijers särprägel utan också levnadstecknarens träffande stenstil. Man kan

tillfoga att många samtida i Höijer såg en snarstucken grälmakare.

Det hindrade inte att han visste att han tänkte bäst och skrev bäst. Han läste verk av äldre och samtida filosofer och visste bättre. Han teg inte i tal och han hejdade inte sin penna i skrift. Så fick han också se sig förbigående i den akademiska grötunken. Han gick miste om sex professurer. Av ren slump fick han sin professur den sjunde gången, men då hade också den svenske kungen abdikerat och en vän, Hans Järta, hade makten. Framgången kom för sent. Höijer gjorde det inte lätt för sina kolleger. Han hade ett par år på sig i den professorliga härligheten. Sedan dog han helt oväntat — möjligen av sviter efter en något äventyrlig ungdom tillbragt även på kontinenten — och begrovs under ett hiskligt oväder. Sanningssökaren bankade på helvetets portar.

Sverige har haft ett fåtal internationellt kända filosofer. Två av dem — jag vet inte om det finns några fler — fostrades av Alma Mater i Uppsala. Den ene var Peter Forsskål. Hans dissertation drogs in och han gick frivilligt i landsflykt för att dö feberdöden i det Lyckliga Arabien. Den andre var Benjamin Höijer. Han skrev verk efter verk i en barsk stil (som säkerligen har påverkat prosan både hos Geijer och Gierow) och han höll intim kontakt med den tyska filosofiska diskussionen. Han hade vad Carl Gustaf af Leopold kallade för den tyska smittan, och han förde den vidare till sina studenter. Höijer inspirerades av Kant, vilken hade väckts ur sin dogmatiska slummer av Hume för att strax somna in igen. Höijer lät sig inte nöjas med Kants resultat utan tog en ny utgångspunkt i Humes skeptiska filosofi.

Han vann respekt och uppskattning i de tyska filosofiska lägren. Det finns kommunicerande käril mellan Höijer och Reinhold, Fichte, Schelling och Hegel. Gierow ger en konturbild av Höijer som tänkare mot bakgrunden av denna tyska debatomgivning. Han lägger till mycket i sin tolkning som man inte finner hos föregångarna Nyblaus och Liljekrantz. På sjuttonhundranittioalet linjerade Höijer sin tankebyggnad, och i det följande århundradets första decennium förde han in några nya detaljer. Gierow för den nyskapande insatsen bakåt i kronologien i jämförelse med föregångarna. Därmed förstärks åsikten om Höijers originalitet. För Gierow ter sig denna filosofi som en äventyrligt transcendental valvbyggnad, som väl kan hävda sig i jämförelse med kontinentens tänkares insatser. Enligt Gierow härmade han inte dessa; han var en av dem. Schelling skrev också en stor berömmande recension av